

XALQ DOSTONLARI VA ERTAKLARIDA SHUM KAMPIR OBRAZI**Abdurahmanova Asilabonu Alisherovna**

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti talabasi.

Norkulova Shaxnoza Tulkinovna

TISU dotsenti (PhD)

Termez (Uzbekistan)

shaxnoza_norkulova@tues.uz

ORCID: 0009-0008-7546-7613.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20679762>

Annotatsiya. Mazkur maqolada xalq og‘zaki ijodi namunalarida uchraydigan shum kampir obrazining badiiy va g‘oyaviy xususiyatlari tahlil qilinadi. Ayniqsa, o‘zbek xalq ertaklari hamda dostonlaridagi Suxayl kampir, maston kampir kabi obrazlar misolida mazkur timsolning syujet rivojidadagi o‘rni, qahramonlar xarakteri ochilishidagi ahamiyati yoritib beriladi.

Shuningdek, shum kampir obrazi orqali xalqning axloqiy qarashlari, ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi kurash g‘oyasi ifoda etilishi ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: shum kampir, xalq og‘zaki ijodi, doston, ertak, badiiy obraz, makkorlik, ezgulik va yovuzlik, tarbiyaviy ahamiyat.

Abstract. This article analyzes the artistic and ideological characteristics of the “shum kampir” (shrewd old woman) archetype in folklore. Specifically, using examples of characters such as Sukhayl kampir and Maston kampir in Uzbek folk tales and epics, it highlights the role of this image in plot development and its significance in revealing the characters' personalities.

Furthermore, the article demonstrates how the “shum kampir” archetype reflects the moral views of the people and the ideological struggle between good and evil.

Keywords: shum kampir, folklore, epic, folk tale, artistic image, cunningness, good and evil, educational significance.

Xalq og‘zaki ijodi xalq ma‘naviyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Asrlar davomida shakllangan ertak, doston, rivoyat va afsonalarda xalqning hayot haqidagi tasavvurlari, orzu-intilishlari, axloqiy me‘yorlari va estetik qarashlari mujassamlashgan. Ayniqsa, xalq og‘zaki ijodida yaratilgan badiiy obrazlar orqali inson tabiati, jamiyatdagi munosabatlar hamda ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi ziddiyatlar yoritib berilgan. Shunday obrazlardan biri — shum kampir obrazidir.

U xalq ertaklari va dostonlarida ko‘p uchraydigan an‘anaviy salbiy timsollardan hisoblanadi. Odatda, shum kampir ayyor, makkor, hasadgo‘y, manfaatparast va yovuz niyatli shaxs sifatida tasvirlanadi.

Uning asosiy vazifasi asar qahramonlariga to‘sqinlik qilish, voqealar rivojini murakkablashtirish va ziddiyatni kuchaytirishdan iboratdir. Shu bilan birga, mazkur obraz faqat salbiy xususiyatlarni ifodalash bilan cheklanib qolmay, balki tarbiyaviy ahamiyat ham kasb etadi.

Chunki shum kampir obraziga qarshi qo‘yilgan ijobiy qahramonlar orqali halollik, mehribonlik, sabr-toqat va poklik kabi insoniy fazilatlar ulug‘lanadi.

Folklor asarlarida har bir obraz muayyan g‘oyaviy vazifani bajaradi. Shum kampir obrazi ham xalq og‘zaki ijodida salbiy kuchlarni ifodalovchi muhim badiiy timsol sifatida namoyon bo‘ladi. U ko‘pincha voqealar rivojiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi, qahramonlarni turli sinovlarga duchor etadi.

Shum kampir obrazining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- ayyorlik va makkorlik;
- hasadgo'ylik;
- aldov va hiylakorlik;
- manfaatparastlik;
- qahramonlarga dushmanlik qilish.

Bu xususiyatlar orqali xalq yomon xulq-atvorni qoralaydi va ezgu fazilatlarini targ'ib qiladi.

Ertaklardagi shum kampir obrazi. O'zbek xalq ertaklarida shum kampir obrazi turlicha ko'rinishda namoyon bo'ladi. Ayrim ertaklarda u to'liq salbiy qahramon sifatida tasvirlansa, ba'zi asarlarda sinovchi va baholovchi vazifasini ham bajaradi. Jumladan, "Zumrad va Qimmat" ertagidagi kampir obrazi o'ziga xos ahamiyatga ega. U tashqi ko'rinishidan oddiy qari ayol bo'lib ko'rinsa-da, aslida qahramonlarning ichki dunyosini sinovdan o'tkazuvchi timsol hisoblanadi.

Kampir Zumradning mehribonligi, odobliligi va mehnatsevarligini qadrlab, uni mukofotlaydi. Qimmatning esa yalqovligi, qo'polligi va ochko'zligini fosh etadi. Bu yerda kampir obrazi ikki xil vazifani bajaradi. Birinchidan, u voqealar rivojini ta'minlaydi.

Ikkinchidan esa, tarbiyaviy ahamiyat kasb etib, yaxshi va yomon insonlarning farqini ko'rsatadi. Shu jihatdan mazkur obraz xalq pedagogikasining muhim vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Ertaklardagi shum kampirlar aksar hollarda yosh qahramonlarni aldashga, ularni yo'ldan ozdirishga harakat qiladi. Biroq oxir-oqibatda ularning makkorligi fosh bo'lib, ezgulik g'alaba qozonadi. Bu esa xalqning adolat va haqiqatga bo'lgan ishonchini ifoda etadi.

Dostonlardagi shum kampir obrazi. Xalq dostonlarida ham shum kampir obrazi muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, qahramonlik va ishqiyo-romantik dostonlarda bunday obrazlar voqealar rivojini keskinlashtiruvchi omil sifatida ishtirok etadi. Jumladan, dostonlarda uchraydigan Suxayl kampir obrazi an'anaviy shum kampirga xos barcha belgilarni o'zida mujassam etgan. U makkorligi, ayyorligi va hiylakorligi bilan qahramonlarga to'sqinlik qiladi. Suxayl kampir turli aldovlar orqali voqealarni murakkablashtiradi va qahramonlarni og'ir sinovlarga duchor etadi.

Mazkur obraz orqali yovuzlik, aldov va hasadning salbiy oqibatlari ko'rsatiladi. Shu bilan birga, Suxayl kampir ijobiy qahramonlarning irodasi va matonatini namoyon qilishga xizmat qiladi. Chunki qahramonlar uning makkorligiga qarshi aql-zakovat, jasorat va sabr bilan kurashadilar. Shu ma'noda, shum kampir obrazi dostonlarda konfliktni yuzaga keltiruvchi va suujet harakatini ta'minlovchi muhim badiiy vosita hisoblanadi.

Maston kampir obrazining o'ziga xosligi. Xalq og'zaki ijodi namunalaridagi maston kampir obrazi ham diqqatga sazovor. U ayyorligi, manfaatparastligi va hasadgo'yiligi bilan boshqa salbiy qahramonlardan ajralib turadi. Maston kampir ko'pincha o'z manfaati yo'lida boshqalarga zarar yetkazishga tayyor shaxs sifatida tasvirlanadi. Bu obraz orqali insondagi salbiy xususiyatlar tanqid qilinadi. Xususan, ochko'zlik, manfaatparastlik va yomon niyatning oqibati yaxshi bo'lmasligi g'oyasi ilgari suriladi. Maston kampirning asar voqealariga aralashuvi qahramonlar hayotida murakkab vaziyatlarni keltirib chiqaradi. Biroq asar yakunida uning makkorligi mag'lubiyatga uchraydi. Bu esa xalq og'zaki ijodiga xos bo'lgan adolat g'oyasining ustuvorligini ko'rsatadi.

Shum kampir obrazining tarbiyaviy ahamiyati. Xalq ertaklari va dostonlaridagi shum kampir obrazi nafaqat badiiy, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham egadir. U orqali xalq yosh avlodni yomon illatlardan qaytarishga harakat qilgan.

Shum kampirga qarshi qo'yilgan ijobiy qahramonlar halollik, mehnatsevarlik, sabr, mehroqibat va jasorat kabi fazilatlar sohibi sifatida gavdalanadi. Natijada o'quvchi yoki tinglovchi yaxshi va yomon xulq-atvor o'rtasidagi farqni anglaydi.

Bu obrazning yana bir muhim jihati shundaki, u xalqning hayotiy tajribasini o'zida aks ettiradi. Ya'ni jamiyatda uchraydigan ayyor va manfaatparast insonlar ramziy tarzda shum kampir obrazida ifoda etiladi.

Xulosa qilib aytganda, shum kampir obrazi xalq ertaklari va dostonlarida muhim badiiy timsol sifatida keng qo'llanilgan. U yomonlik, makkorlik, hasad va aldovning ramzi bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, mazkur obraz syujetni boyitish, ziddiyatni kuchaytirish va qahramonlar xarakteri ochilishida muhim ahamiyat kasb etadi. Eng muhimi, shum kampir obrazi orqali xalq o'zining axloqiy qarashlarini, ezgulik va adolat haqidagi tasavvurlarini ifoda etgan.

Ertak va dostonlarda ezgulikning yovuzlik ustidan g'alaba qilishi xalqning adolatga bo'lgan ishonchi va hayotiy falsafasini namoyon etadi. Shu sababli, shum kampir obrazini o'rganish xalq og'zaki ijodining badiiy-estetik xususiyatlarini, milliy tafakkur va xalq pedagogikasini anglashda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбек халқ эртаклари. – Тошкент: Фафур Гулом номидаги нашриёт, 2018.
2. Алпомиш. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси нашриёти, 2015.
3. Муса Қодиров. Ўзбек халқ оғзаки ижоди. – Тошкент: Ўқитувчи, 2000.
4. Folklorshunoslik бўйича илмий мақолалар тўплами. – Тошкент, 2021.
5. Зумрад ва Қиммат. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016.
6. Ҳоди Зариф. Ўзбек халқ дostonлари ҳақида. – Тошкент: Фан, 1967.